

Ks. dr hab. Józef Szymański, prof. AP
Wydział Filologiczno-Historyczny
Akademia Pomorska w Słupsku
ul. K. Arciszewskiego 22a, 76-200 Słupsk
jozef.szymanski@apsl.edu.pl

Recenzja

rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Piotra Dykowskiego na temat *ROLA CNÓT W ŻYCIU DUCHOWYM I DZIAŁAŁOŚCI PUBLICZNEJ W ŚWIETLE PISM MORALNO-ASCETYCZNYCH ŚW. AMBROŻEGO Z MEDIOLANU*, napisanej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Jerzego Pałuckiego, Toruń 2019, ss. 313.

Papież Paweł VI, a za nim Jego następcy wskazują, że: „Studium Ojców Kościoła, pożyteczne dla wszystkich, jest bezwzględnie konieczne dla tych, którym na sercu leży odnowa teologiczna, duszpasterska i duchowa, rozpoczęta przez Sobór, i którzy pragną z nią współpracować. U Ojców bowiem znaleźć można niezmiennie prawdy, które leżą u podstaw każdej autentycznej odnowy”¹.

Stąd też Kościół współczesny otwarty na wyzwania jakie niesie dzisiejszy świat stara się wyjaśnić jak rozumie swoją obecność i szeroko rozumianą posługę duszpasterską, realizując misję ewangelizacyjną. Benedykt XVI, który tak obficie korzystał w swym nauczaniu z nauki Ojców Kościoła w Liście Apostolskim „Porta fidei” podkreślił, że Katechizm Kościoła Katolickiego, z którym św. Jan Paweł II wiązał wielką nadzieję odnowy całego życia Kościoła, samą swą strukturą ukazuje bogactwo wiary. Stąd tak ważne jest podejmowanie badań w różnych aspektach nad poszczególnymi tajemnicami naszej wiary, uściślanie kluczowych pojęć i przybliżanie nauki Kościoła, z uwzględnieniem jej ewolucji, dla dobra wiernych. Wielokrotnie na ten temat wypowiedali się Ojcowie Kościoła, a wśród nich św. Ambroży z Mediolanu, który miał doskonałe przygotowanie filozoficzne, filologiczne, biblijne, był znawcą literatury hellenistycznej oraz prawa rzymskiego. Potwierdzeniem jego pasterskiej gorliwości i świętości jest zachowana w całości, obfita spuścizna pisarska, która inspirowała dotąd wielu uczonych spośród teologów, historyków, filologów klasycznych, socjologów i badaczy kultury, (zob. bibliografia s. 8-25). Warto zauważyć, że przedstawiona przez biskupa Mediolanu, propozycja aretologiczna wpływała z bieżących wyzwań duszpasterskich i potrzeb społecznych.

Celem formacji w chrześcijaństwie - na co zwrócił uwagę ks. P. Dykowski - (s. 27) jest ukształtowanie takiego człowieka, który w swoich wyborach życiowych zdobędzie umiejętność rozróżniania dobra od zła, osiągnie zdolność dojrzałego i odpowiedzialnego działania, posiada umiejętność dialogu i współpracy oraz będzie się troszczył o dobro wspólne i podstawowe wartości. W osiąganiu dojrzałości moralnej fundamentalną rolę pełni przede wszystkim formacja do życia w cnocie. To dzięki cnotom życie ludzkie nie tylko osiąga pełnię człowieczeństwa, lecz także staje się podstawą do prawdziwego przeobstwienia człowieka. Wszystkie zatem sprawności moralne właściwie ukształtowane w nim, przyczyniają się do jego moralnej doskonałości.

Wylania się zatem konieczność gruntownego i szczegółowego opracowania chrześcijańskich podstaw formacji moralnej człowieka, która byłaby autentycznym wzorcem etycznym dla współczesnego człowieka, odkrywając przy tym, przed nim świeżość wiary i

¹ Paweł VI, *List do jego Eminencji Kardynała Michele Pellegrino na stulecie śmierci J.P. Mignea 10 maja 1975*, AAS 67(1975) s. 471.

aktualność trwałych i niezmiennych katolickich wartości.

Mimo niewątpliwych zasług doktora Kościoła na polu teologii i filologii klasycznej, nie opracowano jeszcze w sposób całościowy i systematyczny jego dzieł moralno-ascetycznych. Ks. mgr P. Dykowski przygotowując się do napisania rozprawy doktorskiej, po przeanalizowaniu stanu badań, zauważył wyraźną lukę w miarę całościowego opracowania tego tematu na podstawie dzieł moralno-ascetycznych. Stąd temat dysertacji podjęty przez Doktoranta, *Rola cnót w życiu duchowym i działalności publicznej w świetle pism moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu* jest ze wszech miar trafny.

Bibliografia i metoda pracy

Bazę źródłową dla niniejszej dysertacji stanowią dzieła moralno-ascetyczne biskupa Mediolanu wydane krytycznie przez SAEMO (*Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera*, Milano-Roma 1979-1991): *De officiis ministrorum*, *De virginibus*, *De virginitate*, *De institutione virginis*, *Exhortatio virginitatis*, *De viduis* i *De Elia et ieiunio*. Należy zauważyć że, dotąd przetłumaczono na język polski i opublikowano tylko cztery spośród siedmiu dzieł tej grupy, które stanowiły podstawę opracowania dysertacji. Pozostałe wymagały tłumaczeń własnych Doktoranta.

Po dokonaniu kwerendy ks. Dykowski przyjął, że materiał źródłowy jest wystarczający, aby ukazać w sposób integralny poglądy doktora Kościoła na temat aretologii we wskazanych źródłach. Jakkolwiek ta bardzo obszerna bibliografia (260 opracowań) mogłaby błędnie sugerować, że nie istnieje już pole do dalszych nowych badań nad spuścizną metropolity Mediolanu.

Jeśli chodzi o stan badań to Doktorant najpierw przedstawił liczne opracowania dotyczące twórczości Ambrożego, a następnie dokonał właściwego opisu stanu badań, dotyczącego prac powiązanych ściślej z omawianym tematem.

Całość publikacji odnoszących się do twórczości hierarchy, podzielił na pięć grup. Pierwsza z nich dotyczy życia i działalności mediolańskiego pasterza. Drugą grupę stanowi literatura dotycząca zagadnień z zakresu teologii doktora Kościoła, gdzie wskazał na rolę Pisma św. w nauczaniu metropolity Mediolanu oraz metodę jego interpretacji.

W dużej mierze dzieła doktora Kościoła są owocem jego działalności duszpasterskiej, zarówno kaznodziejskiej, katechetycznej, jak i liturgicznej.

Wśród opracowań naukowych, w dziedzinie aretologii metropolity Mediolanu ks. Dykowski wskazał opracowanie M.F. Barry, które ma charakter filologiczny, zwracając jedynie uwagę na słownictwo i pojęcia występujące w dziełach moralno-ascetycznych metropolity Mediolanu². Natomiast od strony teologicznej tą problematyką zajął się D. Löpfe, który na podstawie analizy wszystkich dzieł biskupa Mediolanu podał jego dwie opisowe definicje cnoty, związane z koncepcją ludzkiej doskonałości i szczęścia³. Podobnie uczynił w swojej pracy E. Dassmann, który zauważył, że hierarcha w swoich dziełach nadał cnotie nowe znaczenie⁴. Z kolei R. Sachmata badając koncepcję cnoty u mediolańskiego pasterza ograniczył ją do *De officiis ministrorum*⁵.

Podobnie na gruncie polskim Doktorant uwzględnił kilka publikacji ogólnie odnoszących się do aretologii w pismach św. Ambrożego, zaznaczając, że istnieje wiele opracowań dotyczących jednej, poszczególnej cnoty w kilku lub w jednym dziele metropolity Mediolanu, które zostały wyszczególnione w rozdziałach odnoszących się do konkretnych sprawności moralnych. Ponadto Doktorant zwrócił uwagę, że w środowisku KUL, w roku

² *The Vocabulary of the Moral-Ascetical Works of St. Ambrose. A Study in Latin Lexicography*, Washington 1926.

³ *Die Tugendlehre des heiligen Ambrosius*, Sarnen 1951.

⁴ *Die Frömmigkeit des Kirchenvaters Ambrosius von Mailand. Quellen und Entfaltung*, Münster 1965.

⁵ *La concezione della virtù nel „De officiis ministrorum” di sant’Ambrogio*, Roma 1993.

2015 powstały dwie prace odnoszące się do aretologii doktora Kościoła: dysertacja doktorska M.E. Ogara⁶ oraz praca magisterska P. Fedarovicha⁷.

Celem refleksji naukowej – jak zaznaczył ks. Dykowski – jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czym jest cnota w rozumieniu metropolity Mediolanu? Jakimi obrazami posługuje się hierarcha, aby przybliżyć naukę o cnotach? W jaki sposób św. Ambroży w pismach moralno-ascetycznych przedstawił program doskonalenia moralnego człowieka, aby ten, kierując się cnotami w życiu osobistym, przygotował się także do działalności publicznej? Jaka rolę we własnej koncepcji aretologicznej widzi dla poszczególnych stanów Kościoła? Jaki wkład wnosi biskup Mediolanu do nauki Kościoła o cnotach? Na ile korzystał z wcześniejszych poglądów na temat cnoty, a w jakim stopniu można mówić o oryginalności jego nauczania? (s. 40)

Oczekiwane wyniki Autor dysertacji uzyskał przy zastosowaniu w rozprawie metody analityczno-syntetycznej, która wypływa z charakteru dzieł moralno-ascetycznych i poruszanej w nich problematyki. (s. 39).

Układ i konstrukcja pracy

Recenzowana dysertacja liczy 316 stron, z czego 285 stanowi właściwy tekst. Została podzielona na pięć rozdziałów, w których Autor przedstawił zebrany materiał oraz wszystkie podane w zestawieniu opracowania. Osnowę tekstu ubogaca dodatkowo wykaz skrótów, wstęp, zakończenie, obszerna bibliografia podzielona na teksty źródłowe, opracowania (260), encyklopedie i słowniki oraz streszczenie w języku polskim i angielskim. Wszystkie rozdziały zostały poprzedzone krótkimi wstęпами, stanowiącymi właściwe wprowadzenie do podstawowego tematu pracy.

W pierwszym rozdziale Autor dysertacji ukazał kształtowanie się pojęcia cnoty na tle epoki, w której żył doktor Kościoła i jej wpływ na kształtowanie zasad postępowania. Wyodrębnił trzy zasadnicze nurty, którym odpowiadały poszczególne paragrafy. W tym względzie zasadnym było wskazanie podstaw aretologii, których należy szukać w tradycji pogańskiej grecko-rzymskiej oraz biblijnej. Ostatni paragraf stanowi próbę ogólnej charakterystyki cnoty w oparciu o pisma moralno-ascetyczne biskupa Mediolanu.

Doktorant zwrócił uwagę, że Ambroży nie pozostawił jednoznacznej definicji określenia, będącego przedmiotem analizy. Niemniej Doktorant dokonał próby ustalenia, czym jest cnota w nauczaniu hierarchy, korzystając z obrazowych przedstawień i porównań oraz opisów, rozproszonych w wielu miejscach omawianych dzieł.

Nie ulega wątpliwości, że koncepcja aretologiczna doktora Kościoła ma swoje korzenie w tradycji biblijnej i w etyce grecko-rzymskiej, co widoczne jest w przejęciu podziału czterech cnót głównych - kardynalnych. Z pewnością za odkrywcze należy również uznać wyeksponowanie przez biskupa Mediolanu trzech cnót: nadziei, wiary i miłości, które później w moralności chrześcijańskiej przyjmą nazwę teologalnych. Doktorant wskazał także na podwójne znaczenie cnoty w nauczaniu mediolańskiego pasterza, mającej z jednej strony charakter statyczny, (sprawność i dobro etyczne), dzięki któremu człowiek osiąga szczęście, z drugiej strony zauważył jej aspekt dynamiczny, umożliwiający zmianę jej koncepcji w zależności od warunków, czasów i miejsca w jakich się pojawiała. Oprócz waloru teoretycznego podkreślił także jej znaczenie praktyczne w życiu indywidualnym i wspólnotowym.

Przy tej okazji chciałbym zapytać Doktorata dlaczego jako bazę źródłową swych

⁶ „*Sapientia vitae*”. *Mądrość w życiu chrześcijanina na podstawie korespondencji i dzieł moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu*, "Roczniki Teologiczne" 63(2016) nr 4, s. 152-158.

⁷ *Droga doskonalenia chrześcijańskiego – nauka o cnotach na podstawie wybranych dzieł świętego Ambrożego (Epistulae et De officiis ministrorum)*, "Vox Patrum" 36(2016) t. 66, s. 647.

badan wybrał właśnie tę grupę dzieł Ambrożego?

Dokładna, wnikliwa analiza dzieł Ambrożego, dokonana przez Doktoranta pozwala na stwierdzenie, że w swym przepowiadaniu korzystał on z przeróżnych opracowań. Ks. P. Dykowski potrafił dyskretnie przywoływać (s. 49) nauczanie uczniów Sokratesa: Arystenesa, Arystypa i Platona, którzy uznawali, że szczęście jest źródłem i racją bycia cnoty, utożsamiając etykę z teorią szczęścia.

Słusznie więc Doktorant umieścił Rozdział I „Zagadnienia ogólne dotyczące aretologii na tle epoki”. To nic innego jak ukazanie wiedzy Ambrożego. Trzeba przyznać, za Doktorantem, że miał on ulubionych autorów klasycznych, szczególnie Homera i Cyserona, a także autora biblijnego, św. Pawła którego wypowiedzi stanowiły dla niego wręcz „wyrocznie”. Najczęściej w argumentacji określonej tezy podawał jako konstatację swych wypowiedzi ostateczny i bezdyskusyjny argument św. Pawła. Doktorat po dogłębnych analizach tekstów źródłowych doskonale to egzemplifikuje. Ambroży jako wytrawny dyplomata, przejawiał ustawiczną troskę o zachowanie spokoju społecznego, tak nadwyrężonego zbliżającym się wojskiem barbarzyńców, tłumami uciekinierów.

Stąd Rozdział Pierwszy, moim zdaniem wyjątkowo cenny, rzeczowo relacjonuje omawiane teksty źródłowe, rezygnując z tak ulubionej przez wielu współczesnych badaczy zawilej terminologii, choć nie brakuje w pracy wielu bardzo fachowych terminów i określeń.

Dokładnie wskazuje na źródła, ich krytyczne wydania, operując poprawnie określoną bazą źródłową. Należy zaznaczyć, że już w pierwszym rozdziale *stricte* opisującym poszczególne cnoty, daje się zauważyć pewien schemat ich opisu, któremu Doktorant jest „wierny” do końca dysertacji. Najpierw pojawia się próba zdefiniowania cnoty, następnie wskazanie jej przejawów w konkretnych sytuacjach, powiązanie jej z innymi cnotami, wskazanie na postaci biblijne lub pogańskie wyróżniające się omawianą zaletą, by wreszcie wyszczególnić adresatów napomnień, występujących najczęściej wśród stanów Kościoła. To niewątpliwy atut tej pracy.

W rozdziale drugim Doktorant omówił cnoty doskonalące człowieka i mające wpływ na jego formację indywidualną. Podział poszczególnych zalet, a w konsekwencji i układ paragrafów, został oparty na sugestii doktora Kościoła w *De officiis ministrorum*. W pierwszym paragrafie przedstawił cnoty doskonalące intelekt, w których według św. Ambrożego chodzi o połączenie obiektywnej wiedzy z przygotowaniem moralnym. W drugim natomiast wyodrębnił cnoty doskonalące ducha, będące wynikiem współpracy naturalnych predyspozycji i Bożej łaski. W paragrafie trzecim przedstawiono cnoty dotyczące cielesności.

Struktura Rozdziału II „Cnoty doskonalące człowieka” została przedstawiona w sposób nie budzący zastrzeżeń. Doktorant w oparciu o tekst Ambrożego dokonał właściwego rozgraniczenia na cnoty doskonalące intelekt, ducha i ciało, którym odpowiadają poszczególne paragrafy. W sposób czytelny przyporządkował poszczególne cnoty wymienionym wyżej trzem grupom zalet. Pewne wątpliwości może budzić fakt umieszczenia „ostrożności” (s. 117) i „czujności” (s. 117) w katalogu cnót doskonalących ducha, a nie, co bardziej wydawałoby się właściwym wśród cnót doskonalących intelekt. Podobnie można byłoby zaszeregować „przyzwoitość” (s. 142) do cnót doskonalących ducha, a nie odnoszących się do cielesności. Z pewnością Doktorant te wątpliwości zechce rozwiązać.

Człowiek będący istotą społeczną, kształtuje swoją osobowość we wspólnocie zarówno religijnej, jak i świeckiej. Temu zagadnieniu Autor dysertacji poświęcił trzeci rozdział rozprawy. Uzasadnionym wydaje się, aby cnoty, które kształtują życie religijne człowieka były umieszczone w tym miejscu, ponieważ dla doktora Kościoła, życie religijne wiernego dojrzewa najpełniej we wspólnocie ochrzczonych, a jednocześnie poprzez praktykowanie cnót przyczynia się do rozwoju duchowego wspólnoty, do której należy. Cnoty te są najbardziej wyróżniającymi chrześcijan. Nauczanie św. Ambrożego nie ograniczało się

jedynie do teoretycznych rozważań, ale przede wszystkim do napomnień o charakterze praktycznym.

Naturalną kontynuacją rozważań jest paragraf traktujący o cnotach odnoszących się do poszczególnych stanów Kościoła (duchownych, wdów, dziewic, wiernych świeckich), cnoty te wiążą człowieka z Bogiem, aby z większym oddaniem mógł on służyć innym. Z nie mniejszą troską niż o sprawach Kościoła wypowiadał się św. Ambroży o sprawach państwa, co z kolei wyodrębnia paragraf mówiący o cnotach kształtujących życie społeczne, których znaczenie doktor Kościoła widzi najpierw jako pewne antidotum na negatywne zjawiska społeczne, zachodzące w Cesarstwie Rzymskim w IV. w., a później w odbudowaniu relacji międzyludzkich w rodzinie, Kościele i państwie.

Rozdział III „Cnoty dotyczące życia wspólnotowego”, który jest najbardziej obszerny, a jednocześnie najbardziej nowatorski, gdyż zostały tu wyszczególnione cnoty, które miały wywierać największy wpływ na życie Kościoła i relacje międzyludzkie nie tylko w ówczesnym świecie, ale także w następnych pokoleniach. Trzeba było wielkiej odwagi i rozwagi, a także wyczucia społecznego ze strony Ambrozego, aby w tak rozhuśtanym emocjonalnie czasie wzywać do doskonalenia się i nabywania cnót. Rozdział III jest więc doskonałą szkołą dla tych, którzy potrafili zajmować się doskonaleniem duchowym, gdy „w oddali słychać było tętent barbarzyńskich armii i wszelkie konsekwencje związane z wojną”. Można jedynie pokusić się o pytanie, czy tytuł rozdziału nie pokrywa się znaczeniowo z tytułem par. 3 ?

Następną część rozprawy stanowią dwa rozdziały o cnotach, które przyjęły się w nauczaniu Kościoła, a zostały w jasny sposób wyodrębnione przez doktora Kościoła.

Jak zauważył Doktorant – Rozdział IV został opracowany zgodnie z metodologicznymi wskazaniem Mediolańczyka (s. 226). Wskazano w nim, że cnoty teologalne mają charakter wertykalny, odnoszą się bezpośrednio do Boga, będącego ich źródłem, motywem i przedmiotem. W szczególny sposób wyeksponowano w nim aspekt chrystologiczny cnót: nadziei, wiary i miłości w nauczaniu doktora Kościoła, w takiej kolejności, w jakiej wyszczególnił je św. Ambroży, skupiając się na wydarzeniach zbawczych, które stanowią: męka, śmierć, pogrzeb, zmartwychwstanie i wniebowstąpienie Chrystusa.

Idąc tym sposobem myślenia, można postawić pytanie, czy nie wydaje się słusznym, pozostawić oryginalne brzmienie nazw omawianych cnót, zamiast nadawać im późniejsze znaczenie?

Jeśli chodzi o strukturę to wydaje się, że rozdział IV – „Cnoty teologalne” mógłby być raczej w ostatnim rozdziale, jako uwieńczenie całej aretologii, rodzi się też pytanie o kolejność paragrafów w tym rozdziale, gdyż zwykle, tradycyjnie już, jako pierwszą cnotę podajemy zazwyczaj „wiarę”, a nie „nadzieję”. Sądzę, że Doktorant uczynił to świadomie i wyjaśni w dyskusji.

W piątym rozdziale natomiast zostały opisane cnoty kardynalne, które swoją nazwę zawdzięczają biskupowi Mediolanu, jakkolwiek wcześniej zostały one ustalone przez tych, którzy znajdowali się poza Kościołem. Cnoty te stanowią bardzo ważny element w formacji ucznia Chrystusa, umożliwiając mu zachowanie właściwego porządku etyczno-moralnego. Tak, jak w poprzednim rozdziale, każdy paragraf odpowiada poszczególnej cnotie, wymienionej w kolejności zaproponowanej przez doktora Kościoła tzn. roztropności, sprawiedliwości, męstwu i umiarkowaniu.

Pytania:

Doktorant w rozdziale I opisuje ujęcie, pojmowanie cnoty zarówno w literaturze antycznej jak i biblijnej. Pragnę zapytać, czy korzystał także z nauczania na ten temat z pism innych Ojców Kościoła jemu współczesnych, czy też wcześniejszych. Nie dostrzegłem tego w dysertacji.

Jakim kryterium kierował się Doktorant przy kolejności cnót w poszczególnych paragrafach ?

Jaką różnicę widzi Doktorant pomiędzy tytułem rozdziału III – życie wspólnotowe”, a par. 3 życie społeczne. Czy to nie jest zwykłe powtórzenie ?

Czy ks. Doktorant traktuje tłumaczenia z tekstów źródłowych na język polski jako pewnego już rodzaju tłumaczenia i stąd taka ostrożność w ich podawaniu ?

Oczywiście jest kilka drobnych błędów (brak litery w - s. 39, 40 czy jest "a" powinno być "ą" - s. 308), a raczej niedopatrzeń technicznych, które Doktorant powinien wziąć pod uwagę przy oddawaniu pracy do publikacji, co z całym przekonaniem postuluję. Plusem jest ogrom bibliografii, opracowań, wiele z nich w mniejszym lub większym stopniu wykorzystanych, jeśli nie w samej dysertacji, to z pewnością przestudiowanych przed podjęciem realizacji tematu – ponad 260 pozycji.

Analiza treści i wnioski końcowe.

Przedmiotem niniejszej dysertacji było zagadnienie roli cnót w życiu duchowym i działalności publicznej w świetle pism moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu. W wyniku przeprowadzonych przez Autora analiz potwierdzono, że znajdujące się w omawianych dziełach wypowiedzi doktora Kościoła dają całościowe spojrzenie na jego myśli odnośnie do postawionego w tytule pracy zagadnienia.

Mimo, że po części w swoich dziełach św. Ambroży korzystał z pogańskiej etyki grecko-rzymskiej, wniósł jednak nowe spojrzenie, oparte o lekturę Pisma św. i tradycję Kościoła, które w centrum stawia człowieka - zawsze w odniesieniu do Boga, będącego źródłem i celem wszystkiego. Dlatego należy przyznać, że nauczanie św. Ambrożego o roli cnót w życiu duchowym i wspólnotowym jest zawsze aktualne i ponadczasowe.

Analizowane przez Autora dzieła moralno-ascetyczne św. Ambrożego z racji swego pastoralnego charakteru nie stanowią systematycznego wykładu na poruszane zagadnienie. Jakkolwiek liczne ich fragmenty pozwalają na ukazanie zasadniczych zrębów ambrozjańskiej koncepcji cnót. Niektóre części niniejszej dysertacji mogą sprawiać wrażenie powtórzeń, co wydaje się być zrozumiałe biorąc pod uwagę tematykę opracowywanego materiału, przy koncepcji św. Ambrożego o łączeniu się poszczególnych cnót, a także uwzględniając formę jego przekazu, który często nawiązując do wcześniej przedstawionych treści, ujmuje je w różnorodnym aspekcie.

Przy czym warto zauważyć, że przedstawiona propozycja aretologiczna biskupa Mediolanu, wypływająca z wyzwań duszpasterskich i potrzeb społecznych, jest jednym z elementów uformowania człowieka, który w przyszłości ma podjąć zadania chrześcijanina i obywatela, aby tym samym wywierał pozytywny wpływ na otoczenie.

Podsumowując. Dysertacja stanowi studium dojrzałe i oryginalne, jest źródłowa, (obficie udokumentowana w przypisach tekstami źródłowymi). Język czytelny, narracja płynna. Jest to bardzo ciekawa lektura. Daje się zauważyć doskonałe przygotowanie Doktoranta i doświadczenie dydaktyczne. Z całą też pewnością można potwierdzić, że cel badań wskazany przez Doktoranta został osiągnięty. Rozprawa doktorska ks. mgr. Piotra Dykowskiego wnosi znaczący wkład w rozwój refleksji dotyczącej roli cnót w życiu duchowym i działalności publicznej św. Ambrożego.

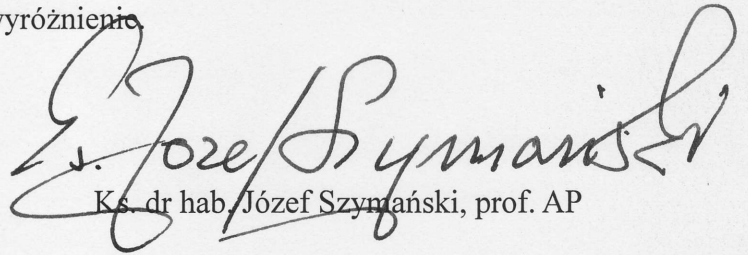
Ponieważ dzieła, które Doktorant wybrał słusznie jako bazę źródłową, są jedynie częściowo tłumaczone, stąd stopień trudności w ich opracowaniu jest wart dostrzeżenia i docenienia. Jest to znaczący plus dysertacji (wykształcenie filologiczne Doktoranta), kiedy weźmiemy pod uwagę, że coraz więcej badaczy korzysta jedynie z tłumaczeń.

Dysertacja jest napisana bardzo starannie pod względem redakcyjnym. Oceniam ją jako udany wysiłek całościowego opracowania nauczania św. Ambrożego o roli cnót w życiu duchowym, wspólnotowym i działalności publicznej.

Podniesione w recenzji uwagi czy zastrzeżenia, w niczym nie osłabiają wartości merytorycznej przedstawionego opracowania.

Biorąc to wszystko pod uwagę uważam, że recenzowana praca odpowiada wymogom ustawowym, stawianym rozprawom doktorskim, w związku z tym wnoszę do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, o dopuszczenie ks. mgra Piotra Dykowskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Wyrażam opinię, że dysertacja po pewnych korektach edytorskich powinna zostać opublikowana w całości oraz zasługuje na wyróżnienie.

Ks. dr hab. Józef Szymański, prof. AP

Słupsk, dnia 10 sierpnia 2019 r.